

Oversigter.

Hanseforskning efter Verdenskrigen.

Det er vanskeligt at give begrebet hanseatisk historie en bestemt afgrænsning. I snævrere betydning behandler den de politiske og økonomiske korporations- og samlingsideer indenfor de nordtyske handelsbyer: hansekompagnierne i London og Visby i det 12. og 13. aarhundrede, udviklingen af politiske byforbund med kulminationen i Kölnerkonføderationen af 1367, derefter indtil reformationen rivaliseringen og splittelsen i smaa og lokale forbund og de mange forgæves samlingsbestræbelser, i det 16. aarh. desuden kampen for opretholdelsen af byernes økonomiske position og eksistens, og endelig opløsningen, kort sagt: alle de økonomiske, politiske og retslige forhold, der var genstand for forhandling paa hansedagene, hvis recesser indtil den sidste hansedag i 1669 er et godt barometer for enhedstankens styrke.

Taget i denne betydning bliver hansehistorie et meget variabelt udsnit, saavel geografisk som indholdsmæssigt. Mere praktisk er det derfor i denne oversigt at udvide begrebet, saa at det kommer til at omfatte det politiske, retslige, økonomiske og kulturelle sammenspil indenfor det afgrænsede geo-politiske omraade, der gaar fra Brügge i vest til Novgorod i øst, fra Bergen i nord til Köln og Krakau i syd, med centrum i Lübeck og de øvrige vendiske stæder, men med traade endnu videre ud; med andre ord: den historieforskning, hvis centralorgan efterhaanden er blevet *Hansischer Geschichtsverein*, ikke alene foreningens egne publikationer, men suppleret med dens udførlige litteraturkronik *Hansische Umschau*, der efter Verdenskrigen

slutter hvert bind af foreningens tidsskrift *Hansische Geschichtsblätter*.

Hansischer Geschichtsverein har gennemløbet en udvikling fra den snævrere til den mere omfattende arbejdsmark. Den stiftedes 1870 paa initiativ af G. Waitz og K. Koppmann; dens omraade begrænsedes først til middelalderen, og hovedopgaven blev at udgive de middelalderlige kilder, først og fremmest fortsættelsen af *Hanserecesse*, hvis første afdeling (1256—1430) det Bayerske Videnskabernes Selskabs historiske kommission havde paabegyndt, men dernæst ogsaa *Hansisches Urkundenbuch* og publikationsserien *Hansische Geschichtsquellen*, der skulde indeholde henholdsvis dokumenter og større, afsluttede kildekrifter; den sidste serie kom snart til ogsaa at omfatte fremstillinger og fik derefter navnet *Quellen und Darstellungen zur hansischen Geschichte*. Derimod falder de klassiske fremstillinger, D. Schäfer: *Die Hansestädte und König Waldemar von Dänemark. Hansische Geschichte bis 1376* (1879) og E. Daenell: *Die Blütezeit der deutschen Hanse 1356—1478*. I—II (1905—06) udenfor foreningens publikationer; udgangspunktet var dog i begge tilfælde prisopgaver, der var stillet af foreningen.

Tidligt begyndte man dog at interessere sig for at udvide foreningens felt; allerede i 1880erne fik udgiveren Höhlbaum gennemført, at man ogsaa skulde medinddrage den senhanseatiske tid i foreningens udgaveserier, og der opstod en ny række, *Inventare Hansischer Archive*, der indeholder Köln (ved Höhlbaum selv) og Danzig (af Simson, forfatteren til en ypperlig monografi af byen), begge omfattende aarene 1531—91; af endnu større interesse er seriens sidste publikation Rud. Häpke: *Niederländische Akten und Urkunden 1531—1660*. I—II (1913—23). I form af register og udtog er et stort materiale her gjort tilgængeligt.

Det var dog især professor Dietrich Schäfer, der arbejdede for at udvide foreningens omraade og give den en mere central plads indenfor historisk videnskab. Efter at han i 1903 var indtraadt i foreningens bestyrelse, udsendtes der fra 1908 under hans ledelse en ny serie, *Abhandlungen zur Verkehrs- und See-*

geschichte. Selv om foreningen saaledes mere og mere blev midtpunktet for nordeuropæisk økonomisk og baltisk politisk historie, bevarede den dog samtidig sin karakter af at være en lokalhistorisk forening, indenfor hvis udstrakte grænser man søgte at genoplive en romantiseret hanseatisk samhørighedsfølelse. For at tilfredsstille denne trang paabegyndtes der omtrent samtidig et par mere populære serier *Hansische Pfingstblätter* (siden 1905) og *Hansische Volkshefte*, der dog ogsaa ofte indeholder afhandlinger af videnskabelig interesse.

Indtil sin død i 1929 satte professor Schäfer sit tydelige præg paa foreningens arbejder. Hans forsken var »auf Tatsachen gerichtet«; det gjaldt først og fremmest om at finde stoffet frem og samle en stor sum af positiv viden, mens ideudviklingen og den konstruktive opbygning af sammenhæng foreløbig blev stillet i anden række. Ingen af Schäfers elever naar deres mester i omspændende interesser og omfattende viden, men de har hver paa sit felt vundet dybere forstaaelse og set udviklingsammenhængen klarere. Schäfers arvtager som politisk historiker blev Rud. Häpke, hvis speciale blev den senhanseatiske tid, navnlig hansens forhold til riget og til Nederlandene, som han skildrer detailleret, men samtidig med udpræget sans for den økonomiske baggrund for de stridende ideer og interesser (især i *Die Regierung Karls V. und der europäische Norden* (1914) og for den geografiske sammenhæng, der mere og mere tiltrak sig hans interesse. Hans hovedværk paa dette felt blev afhandlingen *Die Entstehung der holländischen Wirtschaft* med den talende undertitel *Ein Beitrag zu der Lehre von der ökonomischen Wirtschaft* (1928), der udkom som Beiheft 1 i en serie *Studien zur Geschichte der Wirtschaft und Geisteskultur*, han som professor i Marburg oprettede til egne og elevs arbejder. Denne afhandling er et tilløb til at følge den teori om samspillet mellem et lands naturlige forhold og dets organisationsformer, som han kort forinden havde fremstillet i afhandlingen *Die ökonomische Landschaft und die Gruppenstadt in der älteren Wirtschaftsgeschichte* (Aus *Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*. Stuttgart 1928). Hans egentlige arbejdsfelt var dog den økonomiske politik og den rene økono-

niske historie. Han havde planlagt en udførlig fremstilling af de økonomiske forbindelser mellem riget og hansen i sidste halvdel af 16. aarh., men kun et forarbejde blev færdigt (*Reichswirtschaft und Hanse nach den Wiener Reichsakten des 16. Jahrhunderts* i Hans. Gbl. 1925). Samtidig arbejdede Håpke paa en kortfattet lærebog i »Wirtschaftsgeschichte«, hvis 1. del (1922), der prægedes af Håpkes mange nye ideer og selvstændige meninger, gik frem til 1800; (fremstillingen er fuldført af E. Wiske-mann med Bd. II: 1800—1933 i 1933). Men Håpkes arbejdskraft svarede ikke til hans utrættelige initiativ; 1920erne igennem kæmpede han med et svigtende helbred, og allerede i 1930, aaret efter Schäfer, døde han.

Jævnside Håpkes maa især nævnes to andre navne som den hanseatiske forsknings ledere, professorerne Walther Vogel og Fritz Rörig; den første af disse blev Schäfers arvtager som søfartshistoriker, mens Rörig oparbejdede et speciale i ren by-historie og handelsteknik; (om disse se nedenfor).

Ved Verdenskrigens udbrud var den hanseatiske forenings store publikationsrækker nogenlunde afsluttede. Recesserne naaede i 3 afdelinger (27 svære bind) frem til 1530, og Urkundenbuch i 11 bind frem til 1500, det maal man havde sat sig, dog med en lakune for aarene 1433—50 (bd. VII). Recesserne fortsætter imidlertid helt op til den sidste hansedag i 1669, og udgivelsen af disse, der skal udgøre 4. og sidste række, er forlængst overdraget til arkivmanden dr. G. Wentz (i Hist. Tidsskr. kendt fra afhandlingen »Christian II's Vinterfelttog i Vigen 1532«, nærværende bind s. 42 ff. Manuskriptet til de to første bind (1531—37) er gjort færdig til trykning, men den økonomiske krise har stadig hindret udgivelsen; der vil her findes meget værdifulde bidrag til den bevægede Grevefejde-tid, som alle undersøgelser til trods endnu ikke er fuldt oplyst, og med ikke mindre interesse maa man imødesee forhandlingerne forud for Speyertraktaten i 1544 og navnlig Odensetraktaten i 1560. Det manglende bd. VII af Urkundenbuch er nu ogsaa forberedt til trykning, men holdes ligeledes tilbage af mangel paa pengemidler.

De store lokale tyske »Urkundenbücher« (for Mecklenburg, Pommern, Lübeck, Bremen o. s. v.) var før krigen ført langt op i tiden, men er med undtagelse af *Hamburgisches Urkundenbuch* ikke blevet fortsat; den sidste er nu med 2. og 3. levering af bd. 2, der udgives af H. Nirrnhelm, ført op til aar 1330. Byen Kölns store arkivskatte er for middelalderens vedkommende blevet gjort tilgængelige i en meget smuk og værdifuld udgivelse *Quellen zur Geschichte des Kölner Handels und Verkehrs im Mittelalter*, udg. af Bruno Kuske i Publikationen der Gesellschaft für Rheinische Geschichtskunde XXXIII (4 bd. 1917—34). For den ældre periodes vedkommende er det for største delen genoptryk, men for den yngre middelalders er det meste nyt; vigtigst er de fra 1367 bevarede bysbøger, som danner hovedstammen.

De tyske arkiver rummer store samlinger af toldregistre, saavel fra middelalderen som fra den nyere tid; for den økonomiske historie er disse ikke mindre vigtige end dokumenterne, idet de navnlig kan danne grundlag for kvantitative eller i hvert fald mere sikre vurderinger af handelsomsætningen; men de er kun blevet gjort tilgængelige i langt mindre omfang og er forholdsvis sjældent benyttet. Fra middelalderen er den hanseatiske »Pfundzoll«, der benyttedes til en række fællesforetagender, særlig bekendt; foreløbig er registrene for Lübeck og Hamburg, der er bevaret for en række aar fra hanseforbundets storhedstid (indenfor aarene 1368—1400), af størst videnskabelig betydning. Disse toldregistre blev første gang benyttet af O. Wendt i dissertationen *Lübecks Schiff- und Warenverkehr in den Jahren 1368 und 1369* (1902), men denne afhandling er nu ikke mere fyldestgørende. Efter Verdenskrigen har de været genstand for nye undersøgelser af to forfattere, der bedre har forstaaet kildernes særlige karakter, først C. Weibull med afhandlingen *Lübeck och Skånemarknaden* (1923) og navnlig Wilh. Koppe i hans dissertation, der indgaar som første del af hans *Lübeck-Stockholmer Handelsgeschichte im 14. Jahrhundert* (Abhandlungen zur Handels- u. Seegeschichte. Neue Folge, Bd. II (1933)); sml. s. 317. Koppe har her kunnet drage nytte af de iagttagelser, som dr. Georg Lechner har gjort under forberedelsen til deres

udgivelse. Af denne udgave er nu fremkommet det første bind *Die Hansischen Pfundzollisten von 1368* (Quellen und Darstellungen zur Hansischen Geschichte. Neue Folge, Bd. 10. 1935), i hvis forord professor Rörig har skrevet en ypperlig redegørelse for kildegrundlaget. De hamburgske toldregistre har allerede længe været udgivet af Hamburgs nuværende Staatsarchivar H. Nirnheim, der har forsynet dem med fortræffelige indledninger; *Das Hamburger Pfundzollbuch von 1369* kom allerede i 1910, mens den tilsvarende for aarene 1399/1400 først fremkom i 1930. Den sidste publikation er dog ikke af saa stor betydning som den første; for dels var aarene unormale paa grund af krigen med Nederlandene, dels og navnlig viser det sig, at materialet er alt andet end fuldstændigt. Sammenligningen med 1369, der lægger for dagen, at handelsbalancen i følge toldregistrene skulde være faldet til ca. en trediedel, mens priserne gennemgaaende var steget stærkt, kan man derfor ikke tillægge megen vægt.

Tiden efter Verdenskrigen har for den egentlige forsknings vedkommende været præget af specialundersøgelser; naar undtages kortfattede og populære oversigter har endnu ingen haft mod til at sammenfatte de sidste aartiers resultater til en samlet fremstilling. De historiske bidrag spænder over hele skalaen fra specifik videnskab til populær lokalhistorie, og forfatterne rækker paa samme maade fra de mest ansete faghistorikere over elevarbejder (dissertationer) til udprægede dilettanter. I denne oversigt vil der selvforstaaelig fortrinsvis blive taget hensyn til faghistorikerne, men alle lokalhistoriske bidrag vil dog ikke blive udeladt, idet de ofte bygger paa nyt og vigtigt materiale. De omraader, indenfor hvilke man især har arbejdet, ligger udenfor hansens politiske stormagtstid; det er fortrinsvis hansens forhistorie, de økonomiske og geografiske betingelser, men dernæst ogsaa forfaldsperioden, og emnemæssigt er man mere og mere drejet bort fra magtpolitik og handelspolitik til at behandle de konkrete tilstande, selvfølgelig først og fremmest paa de økonomiske omraader: forstaaelsen af organisationsformer og

teknik, samtidig med at man er begyndt paa mere eksakt at give det historiske forløb et kvantitativt udtryk.

Forskningen sætter ind tidligt i hansens forhistorie og behandler Østersølandenes tilstand i slavisk tid tilbage til vikingetiden. Arkæologerne har foretaget talrige undersøgelser paa Østersøens sydkyst, fra G. Schwantes *Hedeby*-gravninger i vest over *Alt-Lübeck*, *Arkona*, videre over de omtvistede handelspladser *Vineta* og *Jumme* til Wulfstans *Truso* og endelig til svenskeren Birger Nermans udgravninger af vikingetidens talrige nordiske bosættelser i de *baltiske* provinser fra Finland til Königsberg. Gravningerne har afdækket bysamfund af meget primitiv struktur, undertiden uden egentlig byplan, men med de enkelte huse i spredte og uordnede grupper. Fundene har i mange tilfælde været overordentlig stofrige og af et saadant slægtskab, at de afslører en kraftig kulturekspansion og en intim kultursammenhæng mellem Østersøens forskellige egne. Birger Nerman har, især i *Die Verbindungen zwischen Skandinavien und dem Ostbaltikum in der jüngeren Eisenzeit* (Kungl. Vitterhets, Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar. Del 40; 1, 1929) og for den følgende tid i det svenske tidsskrift *Rig*, bd. 10 og 12 (1927 og 1929), hævdet eksistensen af et mægtigt svensk Østersøvælde, langs kysten nord og øst om til egnene omkring Danzig og imod vest det velkendte Sveavælde i Syddanmark til Hedeby. Kultursammenhængen er utvivlsom, men i hvilket omfang der ligger politisk magt og erobring bagved, er endnu ikke afklaret.

Af andre enkeltundersøgelser skal især fremhæves den store tyske arkæolog Max Eberts monografi over *Truso*, som han trækker ud af sagnets mørke, idet han lokaliserer den til en rig kulturplads ved en bugt til Draussensee i nærheden af Elbing. Endvidere skal nævnes W. Vogels afhandling *Das Emporium Reric* (i festskriftet til Halvdan Koht 1933); heri argumenteres der for, at handelspladsen Reric har været et Alt-Lübeck beliggende ved Travemundingen.

De rent historiske undersøgelser søger ogsaa at vinde nyt land og sikrere fodfæste. Navnlige professor Vogel har forsøgt

at se vikingetiden i sammenhæng med handelsstrukturen; dette synspunkt er allerede anslaaet i den store monografi fra 1906 *Die Normannen und das Fränkische Reich bis zur Gründung der Normandie (799—911)*, men først i de seneste aar er det blevet den bærende ide. Tydeligst fremgaar det af et tankevækkende foredrag (trykt i *Zeitschr. d. Gesellschaft für Erdkunde* 1931), i hvilken han identificerer handelsbønder (farmænd) med vikinger, medens han til fordel for en kulturgeografisk metode polemiserer imod den rene retshistorie; senere har Vogel i et endnu utrykt foredrag 1935 søgt at tolke selve navnet viking som en mand, der tilhører en handelsplads, vicus.

En kort, men klar udsigt over hovedpunkterne i den førhanseatiske periode med kritisk redegørelse for tidligere forfattere, men ogsaa med selvstændige synspunkter, er tilvejebragt af professoren i historie i Greifswald A. Hofmeister i *Der Kampf um die Ostsee vom 9. bis 12. Jahrhundert* (Greifswald Universitätsreden, Heft 29 (1931)). Heri fastslaas det, at kampen om dominium mare Balticum er geografisk bestemt og har ældgamle rødder. Som den store kender af monumenterne lægger Hofmeister den moderne kildekritiks principper til grund for sin vurdering: det er fundene og dokumenterne, der har prioriteten, mens skildringer som Jomsvikingasagas henlægges til romanernes verden. En betydelig særstudie er Hofmeisters afhandling *Heinrich der Löwe und die Anfänge Wisbys* (*Zeitsch. d. Vereins f. Lübeckische Geschichte u. Altertumskunde*, Bd. 23 (1926)), der imod Sv. Tunberg (*Visby-Lübeck* i *Historiska studier* t. Ludwig Stavenow 1924) paa nyt grundlag vender tilbage til den gamle opfattelse af Visby, specielt angaaende forstaaelsen af den udaterede og stærkt omstridte traktat mellem Henrik Løve og gotlænderne. Mens Tunberg daterer den til 1163 og placerer den omtalte tyskernes foged til Lübeck, sætter Hofmeister tiden til 1161 og fører paany fogeden til Visby, til den tyske købmands koloni der, og først nu, nogle faa aar efter Lübeck og paa tysk initiativ, opstaar Visby som egentligt bysamfund.

For det vestlige hansekontor, i London, modbeviser M. Wein-

baum i en undersøgelse i Hans. Gbl. 1928 *Stalhof und Deutsche Gildhalle zu London* Lappenbergs gamle rekonstruktion, at den Kölnske Stalhof i 13. aarh. skulde være udvidet til at blive en almindelig tysk hanse. Engelsk materiale, særlig hysbøger fra London, viser, at de begge eksisterede side om side, langsomt tilkæmper den tyske sig ligestilling, derefter konkurrerer de heftigt indbyrdes, men forholdsvis hurtigt bliver det almindelig tyske kontor dominerende.

For den tidlige periode skal endelig nævnes et par elevarbejder (dissertationer) med rent politisk emne, ikke saa meget paa grund af deres historiske værdi, som fordi de delvis behandler et dansk emne, nemlig Hofmeisters elev C. Hamann: *Die Beziehungen Rügens zu Dänemark von 1168 bis zum Aussterben der einheimischen rügischen Dynastie 1325* (1933) (jvf. S. 292 f.) og Kielerdissertationen 1932 Paul Kallmerten: *Lübische Bündnispolitik von der Schlacht bei Bornhöved bis zur dänischen Invasion unter Erich Menwed (1227—1307)*. Kallmertens arbejde, der uddyber prof. Fr. Rörigs jubilæumsforedrag *Die Schlacht bei Bornhöved* (Lübeck 1927), undersøger især rivaliseringen mellem Lübeck og Visby; den geografiske beliggenhed bevirker, at Lübeck bliver den sejrende økonomisk, derimod er det lybske borgerskab for svagt til at gennemføre det politiske maal: et byforbund under Lübecks ledelse.

Hansehistoriens vigtigste forskningsomraade i nyere tid er dog den tyske kolonisation af det slaviske omraade og af Østersøens østligste dele og den dermed forbundne bydannelsesproces. Foregangsmanden paa dette felt er Fritz Rörig, i mange aar professor i Kiel, men i 1935 forfremmet til Berlineruniversitetet. Ud fra den sunde erkendelse, at det kun igennem detaljeret fordybelse i enkeltproblemer er muligt at skaffe sig tilstrækkelig viden og forudsætning for at generalisere ved behandlingen af hovedproblemerne, har Rörig i den sidste snes aar vandret vejen fra lokalhistorien til den verdenshistoriske sammenhæng. Som udgangspunkt dykkede Rörig ned i Lübecks arkivalier for at finde betingelserne for byens fremkomst og udviklingsgangen i

dens ældste historie samt de fremherskende aarsager. Og eksemplet var godt valgt, for selv om Lübeck ikke var den fremherskende bytype, var den dog udgangspunktet for bydannelsen ved Østersøen og blev siden det politiske midtpunkt for hansen og hele middelalderen igennem centret for handelen mellem øst og vest; tilmed er dens arkivalier bevaret i overordentlig rigt maal.

De vigtigste af Lübeck-studierne siden 1915 har professor Rörig samlet i *Hansische Beiträge zur deutschen Wirtschaftsgeschichte* (Schriften der baltischen Kommission zu Kiel, Bd. IX, 1928), ialt 8 vægtige afhandlinger. Kronologien i de enkelte bidrag tegner en dobbelt udviklingslinie: foruden tendensen fra det specielle til det generelle ogsaa en fortsat voksen mere og mere bort fra rets- og forfatningshistorie til ren økonomisk og social historie, idet kildegrundlaget samtidig skifter fra privilegier og forordninger og lignende dispositive kilder til »Stadtbücher«, dokumenter og andre vidnesbyrd om konkrete tilstande. Denne udvikling kommer tydeligst til orde i hans behandlinger af bydannelsens faktorer, dette evindelige diskussionsemne, der i de sidste hundrede aar har affødt en lang række skoler: Romanister, Hofrecht-, Gilde-, Markt-, Landgemeinde- og Markrecht-teoriene og derefter v. Belows, Rietschels og Sombarts forskellige skoler. Om dette problem handler de to første afhandlinger, *Lübeck und der Ursprung der Ratsverfassung* (1915) og *Der Markt von Lübeck* (1921) og endelig den sidste *Die Gründungsunternehmerstädte des 12. Jahrhunderts* (1926); hertil slutter sig endelig i større sammenhæng fremstillingen af *Die europäische Stadt* i Propyläen-Weltgeschichte. Det vægtigste af disse bidrag er nr. 2 om Lübecks torv; ud fra en detailleret analyse af Lübeck »Oberstadtbuch«, der er en grund- og rentebog for tiden før og efter 1300, bestemmes ejendomsforholdene i bykernen og retningslinierne i de talrige afhændelser. Sælgerne er stadig et meget snævert bypatriciat, og blandt køberne optræder selve byen. Ved at føre denne linie længere tilbage opstiller Rörig sin berømte teori om et »Gründungsunternehmerkonsortium«, en ret stor kres af familier, muligvis en gildemæssig sammenslutning, der bevidst har grundlagt byen som formidler af den allerede

tidligere livlige handelsudveksling mellem Nord- og Østersø. Dette »konsortium«, der antages at have dannet grundstammen i det senere byraad, har indhyrdes delt byomraadet i store stokke, af hvilke de oppebar grundrente (census areales). Denne teori, der har høstet stor anerkendelse og tilslutning, men ogsaa fremkaldt skarp kritik (bl. a. af G. v. Below), har Rörig dog ikke villet ophøje til universalteori for bydannelse. I sin rene form gælder den i Nordeuropa egentlig kun Lübeck selv (1158); forud for den gaar en periode, hvor en byherre er grundlægger (bl. a. af Köln og Goslar) og indkræver grundrente.

For Østersøbyernes vedkommende er der efter den tid, da Lübeck blev grundlagt, først en periode, i hvilken byen selv (raadet) ejer torveomraadet lige fra anlæggelsen (Rostock, Stralsund og Wismar), og derefter, men endnu i den store bydannelsesperiode i det 13. aarhundrede, er det fortrinsvis landsherren, der er grundlægger.

En udførlig afhandling af Dortmunds arkivar Louise v. Winterfeld: *Versuch über die Entstehung des Marktes und der Ursprung der Ratsverfassung in Lübeck*, Zeitschr. d. Vereins f. Lübeckische Gesch. u. Altertumskunde XXV (1929) uddyber Rörigs teorier, men lægger endnu større vægt paa købmandsgildernes bydannende betydning.

De mecklenburgske byers opstaaen er særlig undersøgt af Karl Hoffmann i en besvarelse af en prisopgave fra Rostock Universitet, trykt under titelen *Die Städtegründungen Mecklenburg-Schwerins in der Kolonisationszeit vom 12. bis zum 14. Jahrhundert* (1930). Ud fra en historisk, topografisk og byplanmæssig gennemgang af landskabets 45 bydannelser før 1400 (deraf 29 i perioden 1218—75) bekræftes Rörigs Unternehmerkonsortium-teori for en række tilfælde, idet en stor del er opstaaet som købmandskolonier; de fleste synes dog opstaaet uden nogen egentlig plan, især af slaviske (16) og tyske landsbyer (13).

Ogsaa i de moderne undersøgelser af de westfalske byer har man forladt de gamle enhedsteorier, samtidig med, at man har vundet en langt dybere forstaaelse af den økonomiske og sociale

sammenhæng. Det viser sig hos R. Koebner i hans grundige monografi over Köln *Die Anfänge des Gemeinwesens der Stadt Köln* (1922), og de forskellige typer fremgaar med den største tydelighed af Hans-Joachim Seegers dygtige dissertation *Westfalens Handel und Gewerbe vom 9. bis 14. Jahrhundert* (Studien zur Geschichte der Wirtschaft und Geisteskultur hrsg. v. R. Hüpke. Bd. 1, 1926), der samtidig med at understrege Westfalens store betydning for hansedannelsen under stærk polemik mod S. Rietschel viser, at bydannelsen i Westfalen var afhængig af den lokale omsætning; de fleste byer er langsomt udviklet af landsbyer, og kun en ganske lille gruppe kan henregnes til købmandsforetagender.

De mange bydannelser ved Østersøen er udtryk for en kraftig befolkningsmæssig og økonomisk ekspansion til Østersølandene, der nok tidligere har været iagttaget, men først i det sidste aarti er blevet nærmere undersøgt. Bevægelsens udgangspunkt er navnlig Westfalens byer, og Lübeck blev den vigtigste station paa vejen. Udviklingen begyndte som en handelseks-pansion, men efterfulgtes snart af en tæt udvandring af driftige unge købmænd, der som pionerer slaar sig ned i de nye byer; denne udvandringsbølge fortsættes, ogsaa efter at handelens hovedlinie over Lübeck er drejet fra Köln via »Hell«-vejen mod nord til Brügge via Hamburg, ja, den hænger muligvis sammen med denne omlægning. De grundlæggende studier derom er foretaget af Rörig, først i »Hansische Beiträge« nr. 3: *Lübecker Familien und Persönlichkeiten aus der Frühzeit* (1924), men derefter navnlig i to foredrag, det første *Die geistige Grundlage der Hansischen Vormachtstellung* (Hist. Zeitschr. Bd. 139), hvor han fremhæver den tyske købmands kraftige pionertrang og dristige initiativ¹, og dernæst i det samlende foredrag *Rheinland-Westfalen und die deutsche Hanse* (tr. Hans. Gbl. 1933), i hvilket han ogsaa giver bevægelsen en social forklaring: kun gennem udvandring var det muligt for dygtige unge af underklasserne

¹ Denne fremhæven af en særlig tysk hanseaand er understreget i et nyt foredrag, trykt i »Vergangenheit und Gegenwart« (1935) under titlen: *Die deutsche Hanse. Wesen und Leistungen.*

at hæve sig op i købmandspatriciatet, først i det fremmede, men senere ogsaa i moderbyen.

Allerede Rörig begyndte at tage personalhistorien i sin tjeneste, og hans elever har uddybet denne metode og gjort den til en meget vigtig hjælpevidenskab. Begrænset til et enkelt aarhundrede og til en enkelt handelslinie, Lübeck-Stockholm i 14. aarh., er det tyske fremstød blevet belyst meget indgaaende og med en sjælden forstaaelse af samspillet mellem de personlige og økonomiske forbindelser af den ganske unge Wilhelm Koppe i *Lübeck-Stockholmer Handelsgeschichte im 14. Jahrh.* (1933) (sml. s. 317). I afhandlingen *Die Bevölkerungsverschiebung aus den alldutschen Städten über Lübeck in die Städte des Ostseegebiets* (Zeitschr. d. Vereins f. Lübeckische Gesch. u. Altertumskunde XXVII, 1933—34) har E. G. Krüger derimod specielt udskilt selve udvandringen og belyst den i hele dens geografiske sammenhæng. Særlig vigtig er den specielle del, der by for by følger hver enkelt slægt tilbage til de gammeltyske byer i vest; dette udførlige materiale tillader slutninger af stor værdi, det viser ikke alene, at Lübeck næsten altid er gennemgangsleddet, men bekræfter, at Koppes paavisning for Stockholm, at den lybske købmandsstand i stort maalt rekruteredes af handelsknægte, der har vundet sig kapital og position i kolonilandet, har almindelig gyldighed. Værdien af Krügers afhandling forøges af et udførligt person- og slægtsregister.

For selve Lübeck er der offentliggjort et overmaade interessant materiale, der viser sammensætningen af byens borgerskab i dens ældste periode, nemlig A. Reimpeel: *Die Lübecker Personennamen unter bes. Berücksichtigung der Familiennamenbildung bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts* (1929). Heraf kan der vindes et vist kvantitativt maalt for forbindelsen bagud til Westfalen: over halvdelen af de nævnte personer benævnes efter deres herkomst, og da saa godt som altid efter en lokalitet i Westfalen; 28 % af navnene hentyder til erhverv. For 14. aarhundrede er de 5 vendiske stæders rekrutering blevet undersøgt af Hans Bahlow, der har givet det foreløbige resultat i foredraget *Der Zug nach dem Osten im Spiegel der niederdeutschen*

Namenforschung (Theutonista Jahrg. 9). For Lübecks vedkommende kommer tilstrømningen stadig fortrinsvis fra Westfalen, mens indvandringen til Hamburg især stammer fra Holsten og det øvrige Nordalbingien; befolkningen i Rostock, Stralsund og Greifswald rekruteredes ligeledes mest fra det nærmeste opland.

Af principiel betydning er Fr. v. Klocks sociologiske studier over Soest-borgerskabets sammensætning, som er offentliggjort først i oversigtsværket *Patriziat und Stadtadel im alten Soest* (Hansische Pflingstbl. 1927) og umiddelbart derefter mere udførligt i *Studien zur Soester Geschichte I—II* (1927—28), der særlig beskæftiger sig med forholdet mellem borgerne og den omgivende landbefolkning. Forholdet er, at en fri bondestand rekruterer saavel landadelen som bypatriciatet, der som socialt ligeværdige udskilte sig fra de lavere stænder, mens de styrkede det indbyrdes forhold ved talrigt indgifte.

For en fuldstændigheds skyld skal endelig nævnes de betydeligste af de mere lokale undersøgelser. Først et par monografier over westfalske byer og deres borgerskab af Louise v. Winterfeld, en byhistorisk monografi om *Dortmund* (1933) og for Kölns vedk. afhandlingen *Handel, Kapital und Patriziat in Köln* (Hans. Gbl. 1925). Af betydning er desuden et par behandlinger af østlige byer, arkivaren i Danzig E. Keyzers *Die Bevölkerung Danzigs und ihre Herkunft im 13. und 14. Jahrhundert* (Hans. Pflingstbl. 1924) og undersøgelsen af *Elbing*-borgernes oprindelige hjemsted udført af A. Semrau i en afhandling i »Mitteilungen d. Kopernikusvereins... zu Thorn«, H. 32 (1924). Noget senere er en undersøgelse af magistratsfamilierne i Rostock af Römer (*Das Rostocker Patriziat bis 1400* i Mecklenburgische Jahrbücher, Jahrg. 96, 1932).

Om den tyske ordens kolonisationsbestræbelser foreligger en ret omfattende litteratur i de slaviske og baltiske sprog; her skal blot nævnes et par tyske bidrag: C. Krollmanns afhandling *Die Besiedlung Ostpreussens durch den Deutschen Orden* (Vierteljahrschr. f. Sozial- u. Wirtschaftsgeschichte. Bd. 21 (1928)) og W. Vogel: *Die Ordenskolonisation in den südlichen*

Küstenländern der Ostsee (i Verhandl. u. wissenschaftliche Abhandl. d. 24. deutschen Geographentages zu Danzig 1931).

Vedrørende 15. og 16. aarhundredes Østbaltikum er der nu publiceret et udmærket materiale: *Das Revaler Bürgerbuch 1409—1624* udg. af Otto Greiffenhagen (Publikationen des Revaler Stadtarchivs). Den viser en ganske speciel og overraskende struktur; den tyske overklasse stammer nemlig her først fra 16. aarhundrede, og ved siden af det var der fra gammel tid et ret kraftigt nordisk (svensk) indslag.

Af en ganske anden karakter er Kieler-dissertationen af M. Hefenbrock: *Lübecker Kapitalsanlagen in Mecklenburg bis 1400* (1929), der viser, at Lübecks overmagt paa det finansielle omraade ikke alene berørte byerne, men at Lübeck ogsaa havde store kapitalinvesteringer hos de mecklenborgske landadelige, især formidlet af den lybske kapitelgejtlighed. Et par andre værker behandler de virksomheder, der ved siden af beliggenheden danner baggrunden for Lübecks dominerende stilling i den tidlige hansetid; det er paa den ene side Lüneburg-saltværkerne, der af Wilh. Reinecke i *Geschichte der Stadt Lüneburg* skildres i sammenhæng med byens historie, medens en Kieler-dissertation, Gerh. Franke: *Lübeck als Geldgeber Lüneburgs im 14. Jahrhundert*, efterviser, hvor stærkt saltværkernes drift var præget af den lybske kapital. Goslar-sølvet, der spillede saa stor en rolle for Lübecks pengevæsen, er bedst undersøgt af retshistorikeren K. Frölich i *Die Verfassungsentwicklung von Goslar im Mittelalter I* (Zeitschr. d. Savignystiftung für Rechtsgeschichte 1927).

Mens baggrunden for hansestædernes opstaaen saaledes er blevet stærkt udforsket, har selve hanseforbundets tilblivelse og hansaens politiske stormagtsperiode ikke været underkastet mange nye undersøgelser. Et par afhandlinger i Rörigs *Hansische Beiträge* (Nr. 4: *Aussenpolitische und innenpolitische Wandlungen in der Hanse nach dem Stralsund Frieden* (1924) og nr. 5: *Die Hanse und die nordischen Länder* (1925)) er dog overordentlig instruktive; de er fulde af nye synspunkter og ser pro-

blemerne i et stort perspektiv. I modsætning til de første 200 aar med den stærke ekspansion karakteriseres tiden efter 1370 som en protektionistisk periode; initiativet og friheden er forsvundet, senmiddelalderens snævre og fremmedfjendtlige bypolitik bliver raadende, med alle midler søger man alene at forsvare den opnaaede position. En god oversigt over hansens senmiddelalderlige historie findes paa engelsk i M. M. Postans fremstilling af *The economic and political relations of England and the Hanse* i samlingsværket *English Trade in the Fifteenth Century* ed. E. Power and M. M. Postan, 1933).

Temaet for særstudierne er stadig det samme: hvorfor blev det egentlige hanseforbund kun af saa kort varighed, og hvorledes afvikledes hansepolitikken? Ogsaa svaret er næsten overalt det samme: den enkelte by er betinget af baglandet, faar derved stærke modstridende interesser og drives derigennem ind i en egoistisk særpolitik; samtidig vokser konkurrenceniddet indbyrdes, efterhaanden som købmændene trænger frem og eksploiterer selv de fjerneste omraader, og endelig bliver den ydre konkurrence fra de vesteuropæiske købmænd, i forbindelse med de nordiske kongers stadig mere fjendtlige handelspolitik, dem for stærk. Disse tendenser fastslaar den unge Halle-historiker Fritz Teichmann allerede for slutningen af 13. aarh. i sin disputats *Die Stellung und Politik der hansischen Seestädte gegenüber den Vitalienbrüdern in den nordischen Thronenwirren 1389—1400* (1928). For det 15. aarhundrede giver en undersøgelse af samlingspolitikken foretaget af Wilh. Bode: *Hansische Bundesbestrebungen in der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts* (Hans. Gbl. 1919—21 og 1926) i det hele et negativt resultat; der er aldrig tale om noget virkeligt »Hansebund« eller »Bund der Hansestädte«, ikke engang som projekter; fællesskabet indskrænker sig til økonomiske aftaler af mindre betydning. Afslappelsen i fællesforetagenderne fremgaar tydeligst af Werner Friccius's indgaaende undersøgelse af *Der Wirtschaftskrieg als Mittel hansischer Politik im 14. und 15. Jahrhundert* (Hans. Gbl. 1932—33). Handelsspærringen, der begyndte som naturlige, næsten ikke omtalte, men strengt gennemførte foranstaltninger, blev svagere

under kampene mod Erik af Pommern og har under den stadig voksende konkurrence mistet al effektivitet ved krigene i midten af 15. aarh.; de hyppige indskærpelser og stadig skrappere trusler om straf for overtrædelse har ikke haft meget med virkeligheden at gøre.

Det er Lübecks stadige kamp for at opnaa den politisk ledende stilling, der er stridspunktet. Dette kommer frem i Rörigs elev, Gerh. Neumanns biografi af den sympatiske hansepolitiker *Hinrich Castorp: Ein Lübecker Bürgermeister aus der 2. Hälfte des 15. Jahrhunderts* (Veröff. z. Gesch. der Freien u. Hansestadt Lübeck. Bd. 11 (1932)). Som borgmester og hansens fører 1462—88 fulgte Castorp det ham tillagte motto: »latet uns dagen« (lad os forhandle) og opnaaede derigennem gode resultater udadtil som indadtil, men hans store maal: en fælles hanse, mislykkedes for ham. I det følgende aarhundrede træder den lybske egoisme langt kraftigere frem. Den er især blevet studeret af den tidligere nævnte udgiver af Hanserecessernes sidste række, Gottfr. Wentz, som i Afhandlingen *Der Prinzipal Jürgen Wullenweber und die wendischen Städte* (Hans. Gbl. 1931) paaviser, at det sidste lybske forsøg paa at skaffe sig en præferencestilling maatte mislykkes, fordi Wullenwebers diletantiske politik alene byggede paa tvang, men ikke søgte at skabe fælles interesser.

Hanseforbundets stilling i det 16. aarhundrede er især behandlet af Rud. Häpke (se ovenfor), men en enkelt side er dog nærmere blevet uddybet af hans elev L. Beutin, der i skriftet *Hanse und Reich im handelspolitischen Endkampf gegen England* (Nr. 6 i Häpkes serie Studien zur Geschichte der Wirtschaft und Geisteskultur, 1929) gaar imod Häpkes opfattelse, at den tyske rigsregering førte en omfattende og fortjenstfuld handelspolitik. Til erstatning for Englandshandelens skibbrud lykkedes det imidlertid hansestæderne at give de tidligere ret betydningsløse handelsforbindelser med Frankrig og Sydeuropa et stærkt opsving; sml. L. Beutin: *Der deutsche Seehandel im Mittelmeergebiet bis zu den Napoleonischen Kriegen* (Abhandl. z. Han-

dels- u. Seegeschichte. Neue Folge, Bd. 1. 1933). Om hansens forhold til Nederland i 15. og 16. aarhundrede giver F. Vollbehr en god oversigt i Hans. Pfingstblätter 1930: *Die Holländer und die deutsche Hanse*.

Selv om den sidste hansedag fandt sted i 1669, slutter hansens historie dog ikke dermed, men egentlig først efter Verdenskrigen, i 1920, da det hanseatiske gesandtskab i Berlin afskaffedes. I de sidste aarhundreder af sin levetid var hansen kun et betydningsløst levn fra fortiden; men det er karakteristisk, at det først er i denne periode, at den faar faste gesandter af virkelig diplomatisk karakter. Hansens yngste periode er især studeret af lederen af Lübecks Staatsarchiv, Georg Fink, af hvis arbejder skal nævnes *Diplomatische Vertretungen der Hanse seit dem 17. Jahrh. bis zur Auflösung der Hansischen Gesandtschaft in Berlin 1920* (Hans. Gbl. 1931); sml. L. Beutin: *Zur Entstehung des deutschen Konsulatwesens im 16. und 17. Jahrh.* (Vierteljahrschr. f. Sozial- u. Wirtschaftsgeschichte. Bd. 21 (1929)), der afleder det tyske konsulatvæsen fra de hollandske og engelske handelskompagnier.

Gaar vi til den rene handelshistorie, maa vi endnu engang tage udgangspunktet i Rörigs studier. Sin forskernatur tro har han forladt handelspolitikken til fordel for handelens konkrete indhold, handelsformer og -teknik og endelig bestemmelsen af handelens omfang. I sine studier inddrager han nye kilder, paa første haand vist sjældent toldregnskaber, men derimod bysbøger og den enkelte købmands handelsbøger, og atter tager han Lübeck som vigtigste eksempel. Enkeltmands handel udlæses bedst af handelsbøgerne, af hvilke der allerede er udgivet mange, mens fremlæggelsen af en vigtig samling stammende fra Hildebrand Veckinghusen fra det 15. aarhundrede er under forberedelse af Hansischer Geschichtsverein. Selv har Rörig udgivet to, ganske vist smaa, men af stor principiel betydning. Den første af disse, der er ført af familierne Warendorp-Klingenberg i Lübeck fra 1330erne, er udgivet under titelen *Das älteste erhaltene*

*deutsche Kaufmannsbüchlein*¹ og indeholder en meget betydningsfuld indledning og kommentar (separat i 1925 og genoptrykt i *Hansische Beiträge* nr. 6). I indledningen paaviser Rörig en højt udviklet handelsteknik med regelmæssig kommissionshandel tilbage til det 13. aarhundrede; regnskabsteknikken har dog ikke alene sit udspring i denne kommissionshandel, men er ogsaa vokset frem af en udpræget kredithandel. Den anden er *Das Einkaufsbüchlein des Nürnberg-Lübecker Mulich auf der Frankfurter Fastenmesse des Jahres 1495* (Veröff. d. Schleswig-Holsteinische Universitätsgesellschaft Nr. 36 = Schr. d. Baltischen Kommission Bd. XX, 1931). Denne regnskabsbog, der ligeledes er forsynet med en instruktiv kommentar, er særpræget i to henseender; for første gang har man her en fuldstændig specificeret fortegnelse over et samlet indkøb af en middelalderkøbmand, hvor man maa forbavses over det enorme omfang af varearter og -sorter; ikke mindre interessant er det, at den giver den enkelte vares vandring, ikke alene fra Nürnberg til Lübeck, men ofte varens vej i fuld udstrækning, fx. fra de italienske byer til de nordiske hoffer. (Sml. Hist. Tdskr. 10. R. I, s. 500 f.).

Et nøjere kendskab til handelsstrukturen, navnlig til forstaaelse af handelskapitalen, dens karakter og størrelse, har Rörig vundet gennem den saakaldte »Niederstadtbuch«, som han forbereder til udgivelse, og som han har redegjort for i afhandlingen *Das Lübecker Niederstadtbuch des 14. Jahrhunderts* (i Ehrengabe dem deutschem Juristentage überreicht vom Verein f. Lübeckische Geschichte und Altertumskunde 1931). Denne kilde, der gaar tilbage til 1227, men som navnlig fra 1277 bestaar af notitser om pengeforhold, indeholder med forskellig fuldstændighed indførsler angaaende gældsforhold, handelssocieteter, varekøb og købekontrakter.

Det foreløbige resultat af disse undersøgelser har Rörig meddelt i den 7. af afhandlingerne i *Hansische Beiträge Grosshandel und Grosshändler im Lübeck des 14. Jahrhunderts* (1925). I almen-

¹ Rangen som den ældste maa dog nu overgives til en sydtysk, *Handlungsbuch der Holzschuher in Nürnberg von 1304—1307* hrsg. v. A. Chroust u. H. Proesler (1934).

historisk sammenhæng er de derefter indføjet i en række foredrag holdt i Kiel og offentliggjort under titelen *Mittelalterliche Weltwirtschaft. Blüte und Ende einer Weltwirtschaftsperiode* (i serien *Kieler Vorträge...* hrsg. v. B. Harms; Bd. 40, 1933). Alene titlerne giver tendensen i Rörigs opfattelse af den middelalderlige købmand som en storkøbmand, til hvis gerning der krævedes en ufattelig detailkundskab, ikke alene til de mange sorter varer, men ogsaa til produktionssteder og afsætningsmarkeder, til de mangelfulde og uregelmæssige kommunikationsforhold, og endelig til de indviklede handelsretslige og valutamæssige forhold. Han viser omsætningens mægtighed, stor navnlig i tekstiler, men ogsaa i kort og salt, og han paaviser dens stadige tendens, bort fra en handel, der omfattede alle handelsvejenes samtlige produkter og over til en specialisering af varer, først i klæde. Beviset for hans fremstilling, der altid hviler paa sikre kendsgerninger, er et dræbende slag imod Büchers bekendte teori om en lukket middelalderlig »Stadtwirtschaft«, det omstøder det billede, som Sombart gav af middelalderen som en blot førkapitalistisk indledning til den moderne »Kapitalismus«, og samtidig rammer Rörig ogsaa G. v. Below og hans skole.

Rörigs studier er for Lübecks vedk. blevet uddybet og videreført af Claus Nordmann i hans studie *Nürnberger Grosshändler im spätmittelalterlichen Lübeck* (*Nürnberger Beiträge zu den Wirtschafts- und Sozialwissenschaften*, H. 37/38, 1933), og hans opfattelse bekræftes fra et andet udgangspunkt i Heinrich Bechtels værker, af hvilke navnlig hans monumentale *Wirtschaftsstil des deutschen Spätmittelalters. Der Ausdruck der Lebensform in Wirtschaft, Gesellschaft und Kunst von 1350 bis um 1500* (1930) vakte opsigt ved den revolutionerende metode, der lader livsindholdet i en periode afspejle sig i de rent ydre former (moder, stil, organisations- og omgangsformer o. s. v.). Af større betydning for hansehistorien er dog den senere afhandling *Der ökonomische Raum für den Handel im Spätmittelalter* (*Schmollers Jahrbuch*, Bd. 53. II). Den økonomiske udvikling, hævder han, kan ikke karakteriseres ved en stadig stigende kurve; den er ikke alene underkastet store svingninger, men ogsaa mærket af,

at hver periode har sit ganske særlige indhold, der har et stærkt individuelt præg, som ikke gaar i arv; senmiddelalderen er en saadan afsluttet periode af en særlig høj udvikling.

Et par handelsartikler har været genstand for speciel undersøgelse. Richard Hennig har givet en ikke meget dybtgaaende fremstilling af den *nordeuropæiske pelshandel* i middelalderen (Vierteljahrschrift f. Sozial- u. Wirtschaftsgeschichte, Bd. XXIII), mens en Hamburger-dissertation af A. Braun fra 1926 gør rede for *Der Lübecker Salzhandel bis zum Ausgang des 17. Jahrhunderts*.

Imidlertid er der ogsaa fremkommet betydningsfulde handels-historiske monografier af den traditionelle karakter over en enkelt handelsforbindelse eller et nærmere afgrænset geografisk omraade. Langt det betydeligste af disse arbejder er K. Goetz's meget indgaaende studier over handelen paa Rusland. Hans produktion indledes i 1916 med en mønsterudgave af *Deutsch-Russische Handelsverträge des Mittelalters* (Abhandl. d. Hamburgischen Kolonialinstituts. Bd. 37). Nogle aar efter krigen kom derefter den stofmættede fremstilling af *Deutsch-Russische Handelsgeschichte des Mittelalters* (Hansische Geschichtsquellen. Neue Folge Bd. 5. 1922). Med en mægtig kundskab om kilder og litteratur gøres der rede for alle sider af handelsforbindelserne; særlig vigtig, ved siden af handelspolitikken, er den detaillerede udredning af handelens sammensætning og varernes herkomst.

Om den hanseatiske handel paa Norge har man i de sidste aar faaet værdifulde supplementer til Alexander Bugges og Fr. Bruns arbejder. Foruden hvad der findes i de forskellige norske bymonografier og i *Den norske trælasthandels historie*, skal det for det tyske kontor i Bergen nævnes, at Chr. Koren Wiberg har genoptaget sine studier fra aarhundredeskiftet med en monografi *Hanseaterne og Bergen* (Det hanseatiske Museums Skrifter. Nr. 8. 1932), samtidig med at O. Brattegard har udnyttet kontorets ældste udgaaende korrespondance: *Über die Organisation und die Urkunden des hansischen Kontors zu Bergen bis 1580* (Bergens Hist. Forenings Skr. Nr. 38—39 (1932—33)).

Paa tysk side har den hanseatiske historiske forening ved Kielerarkivaren Hoffmann gennem en aarrække forberedt udgivelsen af en regelmæssig handelskorrespondance mellem hansekøbmændene *Kron-Bene i Rostock og Oslo* i aarene 1544—1564. Endelig er der nylig udsendt en samlet fremstilling af forholdet mellem Hansetæderne og Norge middelalderen igennem af den unge handelshistoriker Johan Schreiner: *Hanseatene og Norges Nedgang* (1935), mens en fremstilling af *Hansisch-Norwegische Handelspolitik im 16. Jahrhundert* af O. Röhlk vil fremkomme som næste bind i Hansischer Geschichtsverein's publikationssamling *Abhandl. z. Handels- u. Seegeschichte*.

I den nyere tids handels- og søfartshistorie har professor Walther Vogel foretaget omfattende arkivstudier som forarbejder til en fortsættelse af hans *Geschichte der deutschen Seeschifffahrt I. Von der Urzeit bis zum Ende des 15. Jahrh.* (1915). Af disse forarbejder har han meddelt to omfattende *Beiträge zur Statistik der deutschen Seeschifffahrt im 17. und 18. Jahrh.*, af hvilke den første (*Hans. Gbl.* 1928) behandler Lübecks handel paa Pyrenæerhalvøen og Frankrig, medens den anden beskæftiger sig med Danzigs handel (*Hans. Gbl.* 1932). Paa grundlag af et stort materiale, fortrinsvis af toldmæssig karakter, samt fra slutningen af perioden avisernes søfartsmeddelelser redegøres der her for omfanget af de to vigtigste handelsbyers handel og for omsætningens fordeling paa de forskellige varegrupper og handelsveje. Fremstillingen er ledsaget af gode diagrammer.

Indenfor denne senhanseatiske periode har man især næret interesse for handelsforbindelserne med Sydeuropa. Middelhavshandelen er blevet skildret i L. Beutins ovennævnte værk, mens Alfr. Schlosser i sin dissertation (1931) behandler *Die Handelsbeziehungen Wismars zu Portugal und Spanien am Ende des 16. und Anfang des 17. Jahrhunderts* og Kestner i *Zeitsch. d. Westpreussischen Geschichtsverein I og V* har foretaget en lignende undersøgelse af Danzigs handel med Portugal. Paa en langt bredere basis er den hanseatiske historiske forening i gang med et udgiverarbejde, der i form af registre skal gøre en stor dokument-samling vedr. den tyske Spaniensfart i 16. og 17. aarhundrede

tilgængelig. Foruden Vogels arbejder er der ogsaa leveret statistiske bidrag for et par hansebyer. Med afhandlingen *Zur Statistik des Ein- und Ausfuhrhandels Hamburgs im Anfang des 18. Jahrhunderts* (Hans. Gbl. 1929) har E. Baasch ført sin udførlige handelsstatistik et stykke videre frem, medens Annemarie Müller i den følgende aargang af Hans. Gbl. har udgivet hovedpunkterne af hendes disputats *Emdens Seeschiffahrt und Seehandel 1744—1899*. Endelig skal nævnes, at Ernst Schäfer har udgivet og undersøgt hansebyernes del i *Internationaler Schiffsverkehr in Sevilla (Sanlucar) auf Grund einer spanischen Schiffsstatistik vom Ende des 16. Jahrhunderts* (Hans. Gbl. 1934). Til forstaaelse af Øresundstoldregnskabernes bidrag til den hanseatiske søfarts- og handelshistorie skal jeg til slut henviser til min foreløbige undersøgelse over *Der handelsgeschichtliche Wert der Sundzollregister* (Hans. Gbl. 1934), hvor jeg bl. a. efterviser, hvor stærkt sejladsen gennem Storebælt svingede for de forskellige byer og lande og af hvor afgørende betydning den var for Lübeck og Rostock.

En meget vigtig hjælpevidenskab for hanseatisk historie er mønthistorie og den dermed forbundne numismatik. Møntrettens splittelse gjorde pengeforholdene til et virvar af møntsorter og kurser, saa det er overmaade vanskeligt at foretage sammenligninger af værdiangivelser. Af Arbejder om pengeforhold skal der for den ældre periode nævnes Walter Häernicks udvidede Hamburg-dissertation *Der Kölner Pfennig im 12. und 13. Jahrhundert. Periode der territorialen Pfennigmünze* (Beiheft zur Vierteljahrschr. f. Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, 1930). Denne Studie er metodisk værdifuld paa grund af den fine jævnførelse mellem møntfundene og dokumenter og andre skriftlige kilder, men har kun ringe direkte betydning for Østersølandene. Den største kender af hansebyernes særlige møntforhold er Wilh. Jesse, hvis hovedværk *Der wendische Münzverein* (Quellen und Darstellungen z. hansischen Geschichte. Neue Folge Bd. 6. 1928) er uundværligt for al økonomisk Østersøhistorie fra middelalderen; det suppleres af den samtidige afhandling *Die Münzpolitik der Hansestädte* (Hans. Gbl. 1928). Jesse redegør

detailleret for hansestædernes anstrengelser for at skaffe enhed i hansens egne mønter og dernæst gøre dem til værdimaaler for hele Østersøområdet. Anstrengelserne mandede ud i hansestædernes maaske største fællesforetagende, møntforeningen mellem de seks vendiske stæder, der stiftedes i 1379 og spillede en kolossal rolle, ogsaa for de skandinaviske lande, til udgangen af 16. aarhundrede. Vedr. denne møntforenings slutningstid og den nærmest følgende tid er der siden 1927 foretaget et stort udgiverarbejde af M. v. Bahrfeldt i værket *Niedersächsisches Münzarchiv. Verhandlungen auf den Kreis- und Münzprobationstagen 1551—1625*.

Det er derimod forbavsende, i hvor ringe grad baggrunden for den store handelsvirksomhed, de egentlige produktionsforhold, er blevet undersøgt. De økonomiske forbindelser med det omgivende landomraade er kun lejlighedsvis blevet behandlet, bedst af Rud. Häpke, og indenfor haandværket har man mest beskæftiget sig med organisationen af lavsvæsenet. Fra Bremen findes en række stærkt lokalhistorisk prægede monografier i »Veröffentlichungen aus dem Staatsarchiv der Freien Hansestadt Bremen« (siden 1930), i hvilke E. Thikötter skildrer *Die Zünfte Bremens*, mens en række andre studier behandler de enkelte lav, kræmmerne, guld- og sølvsmedene, tingyderne samt trævarearbejderne. Af mere almindelig interesse er Curt Leps redegørelse for *Das Zunfswesen der Stadt Rostock bis um die Mitte des 15. Jahrhunderts* (Hans. Gbl. 1933 og 34) og Fr. Techens fremstilling af alle et enkelt haandværks mange forhold (styre og organisation, priser, arbejdsforhold, varer, svende, værktøj o. s. v.) i *Die Böttcher in den Wendischen Städten, besonders in Wismar* (Hans. Gbl. 1925). Et par mere teknisk-historiske arbejder findes for de østbaltiske byer: *Johannes Gahlnbäck: Zinn und Zinngiesser in Liv-, Est- und Kurland* (1929) og Ad. Friedenthal: *Die Goldschmiede Revels* (1931), begge i serien »Quellen und Darstellungen zur hansischen Geschichte« (Neue Folge Bd. 7 og 8).

Aksel E. Christensen.